

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ `СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ`

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

КЪСНО-МОДЕРНАТА НОРМАТИВНОСТ И ТРАДИЦИОННАТА СОЦИАЛНА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ:
ИНТЕРКУЛТУРНИТЕ ОТНОШЕНИЯ НА БАЛКАНИТЕ И ДУХЪТ НА
ИНТЕГРАЦИЯТА В ЕС

АВТОРЕФЕРАТ

Кандидат: Амир Мустафаи

Научен ръководител: проф. д-р. Пламен Макариев

София, 2017

Дисертацията съдържа 280 страници и има следната структура: Увод (от стр. 3 до стр. 22), четири глави (от стр. 23 до стр. 215), Заключение (от стр. 216 до стр. 225), Библиография от стр. 226 до стр. 236) и Бележки (от стр. 237 до стр. 280). Библиографията включва 194 цитирани източници на английски, албански, македонски, сръбски и турски език.

Защитата ще се състои на (дата и месец) от (час).

I. ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ	5
I.1 Значимост на темата	5
I.2 Състояние и измерения на изследователския проблем	6
I.3 Цел и основни научни задачи	8
I.4 Теоретичен подход и методи на изследване	9
II. АВТОРЕФЕРАТ	12
II. 1. Увод	12
II. 2. Глава 1:	17
<i>Балканите и интеграцията в ЕС: Исторически, политически, културни тенденции</i>	17
II. 3. Глава 2:	23
<i>Късно-модерна нормативност и традиционна социална реалност: ЕС и Балканите</i>	23
II. 4. Глава 3:	30
<i>Интеркултурни отношения на Балканите в духа на интеграцията в ЕС</i>	30
II. 5. Глава 4:	35
<i>Духът на интеграция в ЕС</i>	35
III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ	38

IV. БИБЛИОГРАФИЯ	41
V. БЕЛЕЖКИ	43

I. ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ

I.1 Значимост на темата

Темата, на която е посветена настоящата дисертация, е от голяма важност за Балканите и за последиците от политическите и социо-културни промени, осъществяващи се на полуострова. Дисертационният труд, озаглавен "Късно-модерната нормативност и традиционната социална действителност: интеркултурните отношения на Балканите и духът на интеграцията в ЕС", третира важни въпроси, свързани с политическата и културната идентификация на Балканите в процеса им на интеграция в ЕС. Съответствието на правните, политическите, икономическите и административните реформи на страните от Западните Балкани представлява крайъгълният камък на интеграцията на страните в ЕС. Макар че тези реформи са важни сами по себе си, ключовият елемент, обект на анализ в работата, е аспектът на промяна на традиционната политическа парадигма на балканските страни към наднационалната парадигма, която характеризира Съюза като такъв. Тези промени предхождат идентифицирането с политическите ценности, които Съюзът е определил като необходимо условие за ускоряване на стъпките към нова политическа идентификация – тази на Съюза. Политическите ценности, свързани с върховенството на закона, правата на човека, прозрачността на управлението, свободната икономика, реформата в администрацията и като цяло качеството на управлението, са предпоставка за реформиране на политическата култура на балканските страни в посока приемане на демократичните ценности на Съюза. Последното означава синхронизиране на политическото и социално съзнание и култура на полуострова в съответствие с нормативните изисквания на Съюза. От една страна Евросъюзът е увеличил своята готовност и е усъвършенствал институционалните механизми за разширяване, докато страните от Западните Балкани са направили различни стъпки за изпълнение на изискванията на Съюза.

Освен външните реформи, които Балканите са осъществили като условие за интеграцията си в структурите на Европейския съюз, друг въпрос, който се засяга в настоящата

дисертация, е описанието и анализът на интеркултурните отношения *вътре* в балканските страни и *между* тях в хода на процеса на тяхната интеграция в ЕС. Тъй като темите, свързани с културните, етническите, религиозните и националните идентификации в балканските общества, в исторически план са били засегнати от екстремни форми на различни идеологии, днес, по отношение на интеграцията в ЕС същите идентификации се преобразуват в съвместни политически проекти, които спомагат за интегрирането на тези страни в ценностите и нормите на Съюза. Затова преодоляването в процеса на европейска интеграция на традиционните ценности на държавите от Западните Балкани в посока усвояване на модерните норми на ЕС представлява за нашата теза важен момент в изграждането на интеркултурните отношения (а до голяма степен и на интеркултурното съзнание) на Балканите. За постигане на последното в работата са изброени някои предпоставки, които (според философията на интерсистемната комуникация) представляват изграждането на комуникативна компетентност и комуникативна причина в контекста на взаимно съгласие по въпросите, които разделят обществата на Балканите. Освен това един от приносите на дисертационния труд е дефинирането на определени термини, свързани с културната идентичност, интеркултурните отношения, политическата идентичност и предизвикателствата в отношенията между балканските страни в процеса на интеграция в ЕС. Духът на този процес на интеграция в ЕС се разбира като ръководство и способност за интегриране на самосъзнанието на държавите-членки на ЕС за принадлежност към нивото на Съюза, вследствие на което и възможността държавите от Съюза да създадат модерна политическа идентичност, съответно като референтна рамка, която обединява общностите в Европейския съюз.

I.2 Състояние и измерения на изследователския проблем

Темите, разгледани в настоящата дисертация, обхващат различни области, които отразяват социалните, културните и политическите последствия от интеграцията на балканските страни в процеса на интеграция в ЕС. В началото се спираме на някои исторически факти, които описват историческите и политическите причини за изграждането на културната идентичност на балканските страни. Следват излагане и анализ на предпоставките за

изграждане на политическа идентичност на балканските страни във връзка с тази на Европейския съюз като модерна нормативна политическа структура. В следващата глава (глава 2) изследването е съсредоточено върху описание на съвременната нормативност като предпоставка за осигуряване на социално сближаване в страните от Западните Балкани. В този контекст обект на нашия анализ са теми от философията на правото и философията на интеробществената комуникация с коментари върху различни автори по теми, свързани с традиционните социални парадигми в сравнение с модерните. Така балканските държави се интерпретират като общества, където са налице традиционни предпоставки за развитие на интер-социални отношения, при което интеграцията в нормативните структури на Съюза се представя като нов за балканските държави тип интер-културни и регионални комуникации/отношения. Сред аспектите, които се изтъкват в тази глава е несъответствието между социалните ценности и нормативността, както и връзката между културната и политическата идентичност.

В допълнение към горепосоченото, в третата глава анализът се фокусира върху конкретни случаи на межкултурна комуникация и регионално сътрудничество на Балканите. На първо място е представен преглед на признаването на „*другия*“ като *предизвикателство* и *възможност* за интеркултурна комуникация и социални отношения за балканските страни. Тъй като темата за концепцията за „*другия*“ е представена като пресечна точка на различни области, нашата дисертация се съсредоточава върху социалното и институционалното прилагане на същата за осигуряване на интересен системно сближаване в различните държави от Западните Балкани. Предмети на изследване в тази глава са различни концепции, основаващи се на политиката на признаване и на мултикултурализма, заедно с политическите и социалните измерения на тяхното прилагане. В следващата глава, която е посветена на изследване на европейския дух и интеграцията, анализът обхваща историческия, политическия и социалния контекст, характерни за процеса на интеграция в ЕС. В тази глава са развити и теми, свързани с някои аспекти на създаването на нормативен климат, социална комуникация и ценностна интеграция на страните в ЕС. Накрая се посочват някои антропологически трудове, в които

интеграцията е схваща като поява на хомо комунаутарий (*homo communitarius* (Abeles)) в общностите на Съюза.

1.3 Цел и основни научни задачи

Основната цел на настоящата дисертация е да подчертае несъответствието между концепциите за традиционната социална и политическа идентичност на Балканите и съвременната наднационална политическа идентичност на ЕС. Докато различията се изтъкват под различни форми с многобройни анализи от социолози и философи от онова време, важен аспект на нашата дисертация е да се подчертаят социалните и политически посоки, които поемат балканските държави в процеса на интегриране в *ценностите* и *нормите* на европейската на Съюза. Процесът, на който сме свидетели, е предшестван от редица правни, политически, икономически и административни реформи, които в дисертацията обобщаваме с една дума като „интеграция в *нормативността* на Съюза“. Същата е представена като предпоставка за осигуряването на интерсоциално сближаване в балканските страни и откриването на възможности за институционално и регионално сътрудничество на полуострова. Сред целите на настоящата работа е и изследването на процеса на диалог и намиране на възможности за социално сближаване и прозрачно сътрудничество. Следователно, анализите се отнасят до условията на прилагане на принципите на диалогичност и изграждане на комуникативна култура в балканските общества. Отношенията между етническите, религиозните и културните малцинства и междудържавните отношения се разглеждат като зависими от комуникативната култура и компетентност. Тъй като тя е тясно свързана с условията на сътрудничество, съгласие, прозрачност и воля за сътрудничество, нашата дисертация привлича разнообразни теми от философията и социологията, които съдържат реминисценции за появата на този дух на взаимно разбирателство. Така нашето изследване включва преглед на схващанията на Юрген Хабермас, за „комуникативна причина“, „комуникативна компетентност“, „дискурсивна етика“ и „делиберативна политика“, заедно с разработките на Антони Гидънс (и други автори, споменати по-долу) за традиционните общества, съвременните общества, пост-конвенционалния субект, абстрактните системи и т.н., разгледани във връзка със

социалната и политическата реалност в балканските страни в процеса на интеграцията им в ЕС. Освен това, изследвайки възможностите за прилагане на политиката на признаване и на мултикултурализма в шест страни от Западните Балкани, дисертацията се спира върху концепции за признаване, когнитивно качество, различия и сходства на културната и политическата идентичност с цел избистряне на припокриващите се отражения, характеризиращи Европейския съюз като наднационална политическа структура. В крайна сметка, целта на дисертацията е да дефинира категорично „духа“, който доминира в процеса на интеграция в ЕС, като енергия и политическа воля за идентифициране на балканските страни с ЕС

I.4 Теоретичен подход и методи на изследване

Настоящата дисертация най-общо прилага теоретичен подход, прилагайки неговите възможности към ежедневноста ситуация на Балканите. Различните теории, теми и спорове във философията, социологията, културологията и политиката са синтетично свързани с изследването на възможностите и социално-политическите последици от интеграцията на Западните Балкани в институционалните структури на Европейския съюз. Тъй като интеграцията често се свързва с реформите, предложени от Съюза, чието провеждане би увеличило прозрачността в управлението и качеството на управление в балканските държави, фокусираме вниманието си върху анализ на дискурса на либералната политическа философия в смисъл на интегриране на тази традиция в политическата култура на балканските държави. По този начин интеграцията в *ценностите* и *нормите* на Съюза се разглежда като необходимо условие за институционалното и държавното благоденствие на Балканите. Наред с това се привлича и друг теоретичен подход – за комуникативната култура и изграждането на комуникативна компетентност в тези страни. Тези концепции (и други, споменати в дисертацията), разработени подробно от Дж. Хабермас, са взети като основа за излагане на предпоставките за изграждането на прозрачен обществен морал в балканските държави. От друга страна, преодоляването на „инструменталния разум“, по думите на М. Хоркхаймер, в „комуникативния разум“ на

Хабермас се интерпретира като объркване, предизвикано от поставянето на изолирания субект в интерсубективната сфера.

В светлината на изграждането на комуникативен капацитет и готовност за диалог *във и между* балканските държави, пътят от традиционното общество към съвременната парадигма се разглежда като исторически път, който Балканите изминават в процеса на интеграцията си в ЕС. Освен това, тъй като тези комуникативни условия са постижими, промяната в съвременната политическа идентификация на балканските държави се разработва от гледна точка на теоретичните схващания на Томас Майер и Антъни Гидънс, които хвърлят светлина върху процеса на промяна на парадигмата на Балканите към идентификация с ЕС. Процесът на интеграция се описва и във вътрешен план при страните от Западните Балкани, където прилагането на политиката на признаване и на мултикултурализма са представени като механизми за постигане на сигурност на дадена балканската държава и междудържавно сближаване. По тези теми (както и други, свързани с либералната политическа култура) от гореизложените концепции са разгледани политико-философските концепции на Ч. Тейлър, А. Гутман, Ю. Хабермас, А. Хонет, Н. Фрейзър и Дж. Ролс. В края на този раздел са разгледани и някои аспекти на дефинициите на понятието „*признание*“ и процесът на взаимно признаване между „*Аз*“-а и „*Другия*“, дадени от П. Рикъор, Ж. П. Сартър, Г.В.Ф. Хегел и Е. Левинас.

Докато горепосочените теории имат отношение към бъдещето на Балканите в процеса на интеграция в ЕС, в последната глава важен акцент на настоящата дисертация е дефиницията, дадена на понятието „*Дух*“, който обединява интеграционния процес, служещ за модел на комуникативната култура и компетентност *във и между* държавите от Съюза. В края на главата анализът обхваща определенията за политическата идентичност на Съюза и други негови аспекти, дадени от различни автори, като се стига до заключението, че *Духът* на ЕС е общ движещ механизъм, способен да изгради съзнание за обща политическа воля, като в отговор на културното разнообразие на дадена страна се вземе предвид комуникативната способност и комуникативна компетентност. Тъй като ЕС често бива наричан „гражданство на няколко нива“ (Painter 1998), „път към изучаването на модерността“ (Aydm-Diizgit 2012), „психическо пространство“ (Schütze и Guericke 2011),

„колективна идентичност“ (Fligstein 2008), „съвместим с националните идентичности“ (Medrano и Gutierrez 2001) или „защитник на мултикултурализма“ (Kastoryano и кол., 2009), според нашата дисертация Духът на ЕС представлява способността за организиране на наднационална институционална структура, обединяваща група хора, чиито членове дори са насърчавани да се възприемат като взаимнозаменяеми (Kastoryano и кол., 2009).

II. Автореферат

II. 1. Увод

Настоящият дисертационен труд е посветена на Балканите и пътя на региона към интеграция в ЕС. Имайки пред вид, че процесът на интеграция води след себе си политически и културни последици за балканските държави, основен фокус на работата са промените в парадигмата на концепцията за традиционната политическа идентичност на Балканите по пътя им към съвременната наднационална парадигма на Европейския съюз. Освен това ЕС, като модерна политическа нормативна структура, е ангажиран с увеличаване капацитета на качеството на управление в балканските страни с цел ускоряване преодоляването на традиционните социални и политически условия в онези от тях, които са членки на Съюза. Макар че имаше очаквания тази трансформация да се осъществи през следващите десетилетия, стъпките от страна на балканските държави за преобразуване на политико-социалната система бяха спирани, което също оказва влияние върху интеркултурните отношения между балканските народи. Регионалните отношения на Балканите и отношенията между отделните етнически групи в Балканските страни са използвани като доказателство за прилагане на принципите на сътрудничество, което по отношение на нашата теза означава, че се осъществяват общите принципи на комуникация като *Комуникационна компетентност*, осъществявана чрез *Обосновка на комуникацията* с цел постигане на *взаимно съгласие* по политическите, културните, икономическите и административните проблеми на балканските държави. Въпреки че тези принципи се следват предимно с оглед на нормализирането на отношенията вътре във и между балканските държави, те имат историческата и социална възможност да доведат до интеркултурно самосъзнание, благоприятстващо създаването на климат на сътрудничество и комуникация дори в по-чувствителните области, които са застрашавали хармоничното съжителство на Балканите.

Така например в дисертацията се показва, че в хода на цялото си историческо развитие Балканите са доказали, че са били част от, и са обхващали различни култури и цивилизации, от които (по един или друг начин) е изградена днешната им културна идентичност като среда, в която се преплитат разнообразни религиозни, културни, етнически и цивилизационни ценности. Макар че в повечето трудове Балканският полуостров се разглежда извън историческия контекст, като се свързва с междуетническа нетърпимост, престъпления на човек срещу човека, взаимно отхвърляне на културните ценности или цивилизационна апатия, все пак Балканите остават верни на духа на формиране на мироглед и преобръщане на парадигмите, целящи приобщаване към модерните ценности наред с традиционното и богато културно наследство на полуострова. В този контекст днес на Балканите (въпреки комуникативния дисонанс, очертал се през последните десетилетия, който ни отклони в коловоза на аполитичността за години наред) пътят на интеграцията в Европейския съюз се приема като *sine qua non* на историческата необходимост – задължително условие за създаване както на нормативен климат във *вътрешните* социални отношения, така и във *външната* сфера чрез различни видове уеднаквявания на политическите, икономическите, правните и административни програми на държавите, заемащи полуострова. Това показва стремежа на балканските държави да се интегрират в Европейския съюз и в развития свят като цяло.

Следователно за Балканите процесът на интеграция в Европейския съюз поема нова посока в сравнение с предишната историческа и политическа практика на полуострова. Ако Балканите, по силата на идеологическия опит на времето, са били подвластни на вътрешна деформация на културната идентичност и ексцентрична скованост в регионалното и международното планиране, днес те инвестират усилия в духа на ускоряване на историческия път на приобщаване към съвременните тенденции на международно сътрудничество, политическата интеграция, вътрешно-социална комуникация и икономическо управление на полуострова. Това се възприема като историческо следствие от легитимното участие на балканските народи и държави в световните тенденции на съвременния свят. В ситуация, от една

страна, на историческа привлекателност на полуострова, а от друга – на назряла воля за реформи и за отговаряне на съвременните изисквания за разгръщане на процес на интеграция, Балканите неизбежно са арена, в която се очаква възникване на напрежение. Районът и населяващите го народи трябва свободно да дишат *между* (и да съжителстват със) традицията и съвремието, с наследените културни реакции и новите политически повели, с до-индустриалните икономики и модерните технологии, съществуващия правен корпус и нормативната уредба на Съюза, етническото многообразие и интеркултурната компетентност, както и да установят върховенството на закона и гражданско общество, което да съответства на ценностите и нормите на Европейския съюз, наред с културното, политическото и историческото наследство на полуострова. Пътят към Европейския съюз е маркиран от замяна на съществуващите парадигми с нови, представляващи за политическата философия епифеномени на политическите констелации на Съюза, при което държавите-членки на Съюза приемат за основателна концепцията за наднационална парадигма.

Евросъюзът вече има история, свързана с тази концепция. Наднационалният подход даде възможност да възникнат редица наднационални институции, базирани понастоящем в Брюксел. Институции като Европейската комисия, Европейският съд, Европейският парламент и Европейската комисия са някои от субектите, които се основават на тази нова парадигма, естествено водеща до различни споразумения, договори, конвенции и международни конференции. Тази нова политическа философия се появи в един исторически момент на политическо и социално развитие на Европа, характеризиращ се с преплитане на законодателните системи на европейските страни, развити и устойчиви икономики, стабилни политически системи и съответните сплотени общества в Европа. Целият този политически и исторически момент за Европа нямаше да бъде осъществим без интелектуалния принос на създателите на наднационалната концепция и налагането на идеята за световен мир и ценностите за общност и единство, които характеризират Европа след Втората световна война. По отношение на други държави, разбира се, тя се е сблъсквала с

някои контра-аргументи от сорта на онези политически предпоставки, *алфата* и *омегата* на които без съмнение са качественото управление, демократичните резултати и развитата икономика. В този контекст Балканите представляват ново предизвикателство за европейския континент.

Докато Балканите вече имат готовността и разполагат с необходимите институции, които предшестват осъществяването на политически, правни, икономически и административни реформи, вниманието към наследените традиции на политическа култура и политическа философия все още остава област, която изисква инвестиране на граждански и институционален капацитет за формиране на демократично поведение с цел преодоляване на бариерите на традиционната политическа култура в посока към интеграция в Европейския съюз. Не случайно реформите, предписани от Евросъюза се извършват по различен начин в различните балкански страни. Естествено, за да се спазят всички изисквания и за да се отговори на всички нужди за обществена промяна, наред с институционалния капацитет е необходим и *вътрешен* капацитет, свързан с политическата култура и политическата воля на страните от балканския регион, анализът на които е основната цел на настоящата дисертация. Освен социалните аспекти на балканския менталитет тук са разгледани и някои измерения на местната политическа култура, които са сред най-чувствителните теми, свързани с парадигматичните промени на политическата идентичност, социалния дух и междуетническото сближаване; както и на осъзнаването на единството на културните ценности на общностите (т.е. интеркултурното осъзнаване) на Балканите. Настоящата дисертация се обляга на концепцията за политическа идентичност в смисъла, в който Томас Майер използва понятието „идентичност“ в своята книга „Европейска идентичност“ (2014 г.) (Thomas Meyer, *Identity of Europe*). Майер интерпретира въпросния термин като непрекъснатост на дискусиата за културна и политическа идентичност като основа на пред-модерните, респективно – на модерните, идентификации, идентификациите на определени общества. Според него политическата идентичност се гради не толкова върху чувството за принадлежност, върху някакво историческо съзнание, или мит за общ произход, а в по-голямата си

част върху легитимността на дадена социална цялост по отношение на дадености, за които конкретен политически съюз оправдава съществуването на общи политики на дадена държава, регион, федерация или съюз (каквото е Европейският съюз). Според Майер политическата идентичност представлява модерна идентификация, която свързва (идентификацията) с институциите, човешките права и социалната държава (Meuer 2014, 48), независимо от културната или религиозна идентификация на дадено общество (т.е. „до-модерната“ идентичност, както я нарича Майер). По-нататък, политическата идентичност представлява основните политически ценности, с които се изразява политическата *специфичност* на дадения социално-политически субект. Емблемата на политическата идентификация на дадено общество са политически ценности като мир, свобода, равенство, човешко достойнство, човешки права, социална справедливост. Въпреки че тези ценности се срещат почти във всички страни с развита демокрация, онова, което Мейер цели в „Идентичността на Европа“, е тези политически ценности (които характеризират политическата идентичност на Европа на съвременния етап) да се интегрират до степен на идентифициране с легитимността, която гражданите на Европейския съюз дават на Съюза.

Според Майер, за разлика от културната идентичност (етническа или национална), политическата идентичност се основава на обща практика, която легитимира политиката и управлението в демократичното общество. Майер смята, че политическата идентичност се формира в резултат на политическа нужда и обществено мнение, и се основава било на общо гражданство (каквото е случаят с националните движения), било на конституционност, или на обща федерация или съюз. Докато първите два вида политически идентификации са възникнали преди създаването на Евросъюза, случаят на ЕС е напълно своеобразен. Съвременната политическа идентичност на Съюза се гради на основата на политическа общност, при която се очаква наличието на дълбока идентификация с демократичните институции на Съюза. Последната от своя страна трябва да развие политическа култура, която да разчита на тези институции, и да включва целия политически живот, да легитимира политическата концепция за съществуване, както и цялостната

политическа стойност на Съюза. Идентифицирането с политическите ценности на Европейския съюз и на институциите, възплъщаващи тези ценности, представляват съвременната политическа идентичност на дадено европейско общество. Според Майер политиката представлява основата за формирането на идентичността (Meuer 2014, 53). Освен това политическата идентичност се изгражда чрез общо практикуване на общо вземане на решения, които са задължителни за всички, оттам и достигне до общо политическо действие (Meuer 2014, 53). Освен чрез общите действия, политическата идентичност се формира и от реалността, която произтича от нея, защото според Майер човек не може да избегне влиянието на политическото действие върху действителността, в която живее. Политическата идентичност, както твърди Хана Аренд, се отнася до "това, което е общо за всички" (цит. по Meuer 2014, 54). Следователно, предпоставка за формирането на политическа идентичност е *политическото единство*, което се постига чрез *практиката на съвместно вземане на решения и работа по проекти, които отразяват надеждите на мнозинството* (Meuer 2014, 56). Оттук можем да направим извода, че политическата идентичност обхваща осъзнаването и волята за политическо единство на дадено общество (Meuer 2014, 58).

II. 2. Глава1:

Балканите и интеграцията в ЕС: Исторически, политически, културни тенденции

В началото на първа глава посочихме, че Балканите дълго време са носили отговорността и са подхранвали умението за съвместно общуване между културите на различните народи на полуострова. Интеркултурното самосъзнание на балканските народи е установило конструктивна съвместимост на основата на умение за търпимост между различните етноси, религии, цивилизации и култури на полуострова. Докато историята с всякакви *външни* доказателства за импликации

създава политическия и социален живот на Балканите, също така тя маркира и *вътрешните* измерения на обществата на Балканите, неразривно свързани с тяхната културна идентичност – а именно, представя ги като арена на интерцивизационните ценности на света. Нещо повече, многообразието, на което съм наблегнал, съдържа конотации колкото на изключване и културен есенциализъм, толкова и на способност за включване и на приспособяване към други култури – характеристика, която подчертаваме чрез изброяването на различни дефиниции, свързани с концепцията за култура, както понятието се разбира в социално-културната среда на Балканите. Феноменът „Култура“ на Балканите (глава 1.1. „Поглед към културното разнообразие на Балканите: вчера, днес и утре“) в крайна сметка се разглежда като *своеобразен* феномен, залегнал в колективната памет на народите от полуострова, и като друга географска и историческа контекстуализация на всеобщата социална култура, но същевременно надхвърлящ тази рамка и очертаващ общ хоризонт на всички общности, живеещи на Балканите – като стандарт на общи ценности и ценност на общността.

Като продължение на първата глава (в глави 1.2 и 1.3) се разглежда феноменът „култура“ и определени прозрения (от географски аспект, историческо наследство и културна семиотика), които са дали възможност за изграждане на интеркултурно самосъзнание на Балканите, и сами по себе си са способни да противодействат на вълните на политическите идеологии. В глава 1.2 („Политически прозрения в Балканска среда¹: Исторически преглед (1945-1990)“) се спираме на някои политически идеологии, които, целейки завладяване и деформиране на мултикултурното съзнание, са причинили кризи в стандарта „ценност на общността“ (както и на „общност на ценностите“), като са го фрагментирали до изключителни форми на отделните етнически, религиозни или културни идентичности на балканските народи. Това е толкова по-вярно що се отнася до случаите, когато общият знаменател на горепосоченото фрагментиране е процесът на акултурация и появата на феномена „контра-култура“ на Балканите. По-конкретно, на Балканите след XIX век, вдъхновени от национално-романтичните движения в Европа, се

създават първите национални държави, които движения изолират интеркултурните отношения в новите политически идеологии и новите съотнасяния с национални образувания. След установяването на националните държави, предвид факта, че до една четвърт от населението на Балканите остава извън "родината", при това положение позоваването на „ценността на общността“ (и общността на ценности) на полуострова се изкривява под действието на различни видове натиск, упражняван срещу определени културни идентичности. Така например, новата политическа идентичност на балканските държави, формирана под влиянието на национал-романтизма, създава двоен стандарт при разглеждането на интеркултурното и междуетническото осъзнаване, стигматизирайки *другия* като "този, който заплашва съществуването", а от друга страна, третирайки *Аз-а* като виктимизиран и непогрешим, или, ако използваме езика на идеологията – едно самосъзнание с чиста етническа, културна или религиозна идентичност. За последното обаче със сигурност са допринесли външни фактори като Първата световна война, Балканските войни и Втората световна война, промените в политическите системи, социално-икономическите и идеологическите промени.

Зараждането на подобна ксенофобия (засегната в глави 1.2. и 1.3.) е трансформирала по-голямата част от идентичностите на полуострова, отнасящи се към етническата принадлежност, религията и културата (като напр. езици, обичаи и народни традиции) и по-нататък е профанирала интеркултурното самосъзнание – което и представлява най-голямото културно изпитание за Балканите. Комунизмът с целия апарат на системата, както и с ориентациите на новата социалистическа политическа философия, неправилно очертава културната почва на Балканите. Идеята на социализма, която тръгва от постановката за социално равенство, само създава на Балканите нов политически елит с репресивни модели. През този период цялата културна атмосфера се обединява около заложените в комунистическата идеология теми, принципи и социалистическа пропаганда. Тази доктрина напълно преобръща социалната *реалност*, превръщайки основни цели като братство, социално равенство, пропорционална на потребностите икономика, социална класа и

държавна собственост в едно крайно класификационно общество под предлог, че изразява някаква фиктивната воля на масите. Под влияние на комунистически елити масите, например в Югославия, Албания, България и Румъния, от една страна стават плячка на пропагандата, а от друга страна, са подложени на натиск да имат определен начин на живот и култура (често с грубо отношение към не-доминиращите културни общности в тези страни като религиозни, етнически и културни малцинства).

Мултикултурното наследство, а следователно и мултикултурното съзнание на Балканите (вж. глава 1.3. „От националистическите движения до перспективите за интеграция в ЕС: Западните Балкани (1990-2016 г.)“), са поставени на тест за оцеляване дори в началото на 90-те години. Този период от историята на Балканите представлява най-голямата за края на миналия век трансформация на системата. Той е предшестван от промените в края на осемдесетте години, когато в целия източен свят комунизмът преживява последните си предсмъртни конвулсии. Това е времето, което бележи края на идеологическата борба между Изтока и Запада. Предсказанието на Франсис Фукуяма за края на идеологическата битка в полза на либералната демокрация, поне що се отнася до борбата срещу комунистическата система, се оказва вярно пророчество. Но докато промените на системата към либерално-демократична в страните от Централна и Източна Европа са сравнително мирни, на Балканите те не се оказват такива. Реформите в демократичната система (предимно на Балканите) са повлияни, според наблюдението на Галагър, „от бившите комунистически политически елити, които, вдъхновени от предишната идеология, искаха да запазят духа и монополната си власт“ (Gallager 2002, 84). Наследниците на комунистическите държави са заченати по такъв начин, че развиват чувство за национализъм, когато се развиват в условията на социалистическата система. Независимо от маската на марксистко-ленинския болшевишки универсализъм, както отбелязва Хобсуон, „се развиват държави и течения, марксистки не само по своята форма, но и по същността си, които проявяват тенденцията да се превръщат в национални, т.е. в националистични.“ (цит. по Андерсон, 1998, 15). Под ръководството на номенклатурата на посткомунистическия елит на Балканите тази

тенденция доведе до идеологическите и политическите промени, които предизвикаха огромното насилие в отношенията между новите държави от бивша Югославия и новата обществена разстановка в собствените им държави. Войните през 90-те години само подкопаха интеркултурното самосъзнание под предлог за изграждане на нови политически идентичности със силни националистически нотки, които често се извеждат дори в сферата на митологията. Последната постави обществения политически дебат в рамките на етническата онтогенеза. Днес, две и половина десетилетия след промените на системата, този период е охарактеризиран в дисертацията като политически тест за полуострова за създаване на нови държави (като например от бившата Югославия), вътрешно преформулиране на системата, мащабни институционални и икономически реформи, както и преосмисляне на културното наследство и националната и политическата идентичност, свързани с пътя на Балканите към интеграция в Европейския съюз.

В главата „Идентичност, култура, политика: Балканите и ЕС“ (гл. 1.4.) се отбелязва, че по пътя си на интеграция в Европейския съюз Балканите се изправят пред предизвикателството да отговорят както на *формални* административни, правни и политически изисквания, така и на *неформални* изисквания, свързани с готовността на страните да определят съвременната си политическа идентичност във връзка и с културната им идентичност. Тук разглеждаме установяването и предизвикателствата на съществуващата балканска политическа идентичност *спрямо* културната им идентичност в сравнение с тяхната европейска политическа идентичност. Политическата идентичност на балканските държави, както се подчертава, често се основава на етноцентричния модел, който чрез създаване на политическа концепция и концепция за изграждане на държавата се стреми към реализацията на последната въз основа на чисто колективно етническо „Аз“, което изключва концепцията за „*другостта*“, предизвиквайки многобройни форми на *алиенация* в местните култури на новите балкански страни. Както е известно, политическата идентичност се осъществява чрез обща практика, която легитимира политиките и управлението на дадено общество, и в този смисъл на Балканите (особено в пост-югославските

държави) от двадесети век се наблюдава легитимирано скъсване с мултикултурното наследство и пресъздаване на етнически пуритански модели чрез дискриминация и произтичащата оттук фрагментация на интеркултурните ценности на Балканите. От друга страна, дефинирайки културата като „идентичност, състояща се от ценности, традиции, обичаи, нагласи, символи, художествени творения и форми на всекидневния живот“ (които са от решаващо значение за колективната принадлежност и оцеляване) (Meyer 2014, 24), отбелязваме, че последният може да служи като солидна основа за координиране на социалната политика в изграждането на съвременната политическа идентичност на Балканите. Като анализираме, от една страна, специфичните определения на идентичността като цяло, а от друга - етническата и националната идентичност, стигаме до извода, че съвременната политическа идентичност е референтната рамка, която обединява (т.е. политическо единство), за което се изисква практикуване на *общо* поведение на вземане на политически решения от страна на общността и работа, основаваща се на проекти, които отразяват *надеждите на мнозинство* (Meyer 2014, 56). В тази връзка модерната политическа идентичност на Балканите има способността да подсилва идентификацията, основана на *културата* и *етническата принадлежност*, и да настоява за осъзнаване на споделената политическа воля при отчитане на културното многообразие в страната (както в случая с Европейския съюз). Докато културната идентичност засилва социалните ценности на социално обединение, модерната политическа идентичност на Балканите идва като резултат от политическо мнение и политически конструкт, който разчита на общ политически субект – държава, федерация или наднационален съюз (като например ЕС). Част от анализите в главата „Идентичност, култура, политика: Балканите и ЕС“ са посветени също така на сравнително изследване на историческото изграждане на политическите идентичности (както и взаимоотношенията им с културните идентичности) на балканските страни и на страните от Европа.

II. 3. Глава 2:

Късно-модерна нормативност и традиционна социална реалност: ЕС и Балканите

Втора глава обхваща теми, засягащи традиционното общество, модерните парадигми, комуникативна причина, комуникативно действие, комуникативна компетентност, взаимно споразумение, либерална традиция, теории за правосъдието, върховенство на закона и късно-модерна нормативност. Тези теми, многократно разработвани от Юрген Хабермас и други автори в областта на политическата философия (както беше споменато), бяха използвани в дисертацията за анализа на едно значимо измерение на процеса на интеграция на Балканите в Европейския съюз. Нещо повече, този процес е представен като парадигма на концептуална промяна на предходната традиционна, (до)политическа идентичност на Балканите в нова, модерна политическа идентичност на страните от балканския регион, приведени в съответствие с нормите на Европейския съюз. От една страна, докато балканските страни изпълняват изискването за административни, правни, икономически и политически реформи, като още едно *вътрешно* предизвикателство остава осигуряването на демократична воля, капацитет и демократични резултати на място. Като се има предвид, че през последните десетилетия балканските държави преживяват систематични политически и социални промени, които потенциално застрашават интеркултурното съвместно съществуване в тези страни, то техният курс към участие в международни структури и осигуряването на вътрешна кохезия изглеждат задължително условие за тяхната интеграция в Европейския съюз. От друга страна, Европейският съюз инвестира целия си институционален и демократичен капацитет, за да може социалният ред на Балканите да бъде включен в нормите на функционална демокрация, в следствие на което да се повишат демократичните резултати на дадена страна. Нека споменем преди всичко свободата и правата на човека, институционалната прозрачност, защитата на общностите и регионалното сътрудничество като само малка част от изискванията, които са променили и

интегрирали *вътрешно* Балканите в политическия и нормативен *манталитет* на Съюза. Що се отнася до последното, по-нататък разискваме необходимостта от интересна комуникация и взаимно сътрудничество между балканските страни, като в настоящата дисертация ко-комуникацията и диалогът са разработени въз основа на съчиненията на Юрген Хабермас и други автори от либералната традиция (Глава 2.4).

Правим последователен преглед на творчеството на Хабермас и концепциите му за „комуникативно действие“ и „етика на дискурса“, като използваме хронологично-дискурсивен и теоретико-тематичен подход. Глава 2.1. („Промяна на парадигмата: от „инструменталния разум“² на Хоркхаймер до „комуникативен разум“³ на Хабермас“) започва с акцент върху промяната на парадигмата, която претърпява понятието „разум“ от възгледа на Хоркхаймер за „инструментален разум“ до концепцията на Хабермас за „комуникативен разум“. Първата концепция беше представена чрез възгледа на Хоркхаймер, изложен в неговата „Критика на инструменталния разум“ (и в книгата му в съавторство с Т. Адорно „Диалектика на Просвещението“) като отражение на състоянието, в което се намира Западът в периода преди Втората световна война, когато етапът на индустриализация, рационализацията на обществото и развитието на капитализма преживяват своя зенит. Тъй като тази тема често се свързва с разработките на Франкфуртската школа и нейните предшественици (Макс Хоркхаймър, Теодор Адорно, Херберт Маркузе, Ерих Фром и Валтер Бенямин), нашата дискусия започва от генезиса на това разграничаване – от пост-картезианския дискурс за „егоцентризма“ на Кант, до постмодерните теории за разума и разумността, обсъждани от Фуко и др. Освен това, споменатото разграничаване започва още от Имануел Кант, който разграничава „разсъдък“ (Verstand) и „разум“ (Vernunft), като първото се разбира в телеологичен смисъл, а второто – като отразяващо нивото на критично изследване на чистите идеи. В такава дискусия (като критиката на Хабермас) на концепцията за *разума* (подкрепяна от авторитети като Шопенхауер и Хегел), където понятието е представено като проблем на проекта за модерна нагласа, се оказват въввлечени почти всички философи от първата плеяда на

Франкфуртската школа⁴ – течение, което има голям принос за практическото приложение на основните теоретични философски въпроси.

Първите представители на тази школа се опитват да отговорят на нуждите на времето, в което е основана школата. Наред с останалото тук разглеждаме и някои реплики на представители на Франкфуртската школа, адресирани към „практическият разум“ на Кант, които приписват на същия атрибутите позитивно-рационалност, едномерност и инструменталност. Освен това виждането на разума като едномерен, отхвърлянето на рефлексивното измерение и загубата на идеала на Просвещението води и до концептуалното изкривяване на понятието за „разум“, по-специално – до злоупотреба с него от страна на тоталитарните идеологии от времето на първите представители на Франкфуртската школа. Тази концепция за разума, дефиниран като така едномерен (вж. подробно в 2.1.), предизвиква криза във философската мисъл и по-нататъшна нужда за преориентиране на философията към парадигмата на т. нар. „интер-субективен разум“, която ще се превърне в опорна точка за разсъжденията на Хабермас в „Теория на комуникативното действие“ (ТКД) и други негови творби като „Философски дискурс за модерността и пост-метафизичното мислене“. За разлика от предишната парадигма на разума, която признава само обектите, Хабермас предлага заместване в парадигмата със съгласие между субекти, способни на комуникация и действие. Следователно, в такова *начално* положение в интерсубективната сфера, субектът не е изолиран и определен от затворена теоретично-преформативна валидност, а е отворен да полага претенции за валидност в хода на интеркомуникация и взаимодействие с други субекти, на което именно се основава разумната и рационална комуникация. Освен това се позоваваме на различни изследвания, направени от Хабермас, англо-американския прагматизъм и лингвистичното течение във философията, както и на други дискусии по различни социални феномени.

В хода на обзора на тезите на Хабермас в следващата глава на настоящата дисертация (2.2. „Комуникативно действие, комуникативна компетентност и взаимно споразумение у Хабермас“) се разглеждат три основни концепции на Хабермас за

комуникацията: комуникативно действие, комуникативна компетентност и взаимно споразумение. Що се отнася първата – "комуникативно действие," започваме от дистинкцията, която прави Хабермас в своята социална онтология между *система* и *жизнен свят*. Според Хабермас те отразяват двете страни на разума за действие в реалния живот – първата е инструментално-стратегическото действие, а втората е комуникативното действие, като разликата между тях е, че "докато инструментално-стратегическото действие има за цел постигането на практически успех, то комуникативното действие има за цел да постигне разбиране и консенсус. Комуникативното действие е първостепенно по важност, защото е само-поддържащо се, докато инструментално-стратегическото действие не е такова" (Finlayson 2005, 181). Както става ясно, „комуникативното действие“ според Хабермас разчита на комуникативната природа на разума за целите на доказване на автентичността и истинността на субектите при постигане на комуникацията – в царството на интересубективната връзка между тях. При *системата* според Хабермас става въпрос за социална интеграция, която се осъществява в системата чрез функционална интеграция на последствията от действията на индивидите въпреки стратегическата им ориентация, докато при другия тип, социалната интеграция се реализира в *жизнения свят* на основата на координация на плановете за действие и съзнателните ориентации за действие на отделните индивиди. Той се основава на процесите на човешко взаимодействие, включващи символични и културни форми на значение. По-конкретно, като твърди Хабермас, координацията в *жизнения свят* се постига чрез комуникативно действие. По-нататък в нашата работа се разглежда приносът на Хабермас в неговата „Универсална прагматика“. Той предлага формален прагматичен анализ на комуникацията с цел постигане, както го нарича Хабермас, на „комуникативна компетентност“, която служи за основа на разбирателство между страните в комуникацията. Според Хабермас *комуникативната компетентност* означава изработване на *стандарти*, които трябва да имат страните, за да осъществяват взаимодействие и взаимни разговори с цел постигане на практическа консенсус или съгласуваност с общите претенции за валидност между страните. В

края на тази глава са проследени условията и базата за постигане на *взаимно съгласие* между страните в комуникацията.

В главата „Етичният дискурс“ (2.3) се фокусираме върху феномена на възникването на социални норми и на основите на съвременната нормативност. Тъй като последната се появява в интер-субективни условия, се спираме на морално-етичния дискурс във философията на Хабермас с неговия комбиниран анализ на теми, свързани с интер-субективната рационалност, комуникативното действие, прагматичното значение и претенциите за валидност на вземанията, прилагани в обществения диалог между моралните агенти в съответните модерни общества. Модерните общества, за разлика от традиционните, са абстрактни субекти, тъй като се съотнасят с абстрактни системи, а именно – с експертни групи (A. Giddens); те представляват неконвенционално съгласие, основаващо се на комуникацията, а оттам – са и пост-конвенционални субекти. Един по-задълбочен анализ в главата разкрива, че пост-конвенционалните субекти проявяват тенденцията да координират своите мнения по принципа на *доброто* или *правилното*, не винаги са в съгласие с мнението на мнозинството, тъй като те надхвърлят рамките на претенциите за културна валидност, поради което се налага изработването на определени *всеобхватни* социални норми, които да валидират моралните и етични действия на цялото общество. Създаването на валидни социални норми в контекста на съвременния морал осигурява координирането на претенциите за валидност (или на ценностите в традиционните общества) под формата на установяване на валидна нормативност за цялото общество (или поне при комуникацията на определени морални агенти). Освен това, в глава 2.3., в работите си „Между фактите и нормите“, „Моралното съзнание и комуникативно действие“ и „Оправдание и приложение“ Хабермас създава програма за конвергенция между обществения морал и правните норми и дава основания за същите в съответствие с моралните и етичните подбуди на модерните общества с оглед изграждането на делиберативни прагматични политики в модерните общества. Основната идея, пронизваща тази глава, е, че социалните норми са константни и

непроменливи, докато ценностите, от друга страна, се отнасят до валидността в рамките на определени културни разбирания или определени културни групи.

Следващата глава (2.4. „Някои възгледи от либералните теории на справедливостта: към късно-модерната нормативност II) служи като продължение на дискусията за установяването на социалната норма в развитието на демократичния и модерния социален дух; както и в контекста на развитието на правната и политическата система и на либералната политическа философия на Запад. В този смисъл тема на обсъждане в тази глава са онези от представителите на политическата философия, чиито трудове включват дискусии върху изграждането на социалните норми, политическата легитимност и съдебната система в страната. Разгледани са най-големите авторитети от класическите и съвременни автори на теории на справедливостта, за да се изведе обосновка на нормативното общество, основано на либералната традиция. От класическите либерални теории за справедливостта представям някои схващания на Русо и Кант (които виждат справедливостта като основаваща се на морални концепции, развили се в съответствие с волята на обществото), като така продължаваме с идеята за *справедливост* по отношение на личната полза и обществения интерес (напр. идеите на Хобс и Хюм). От модерните мислители са включени либералите, като например Хайек, Нозик, Ролс и други. Освен това, както ще отбележим по-долу, Ролс, следвайки традицията на Кант, счита *справедливостта* за еквивалентна на безпристрастност, която се проявява в политическата сфера на обществото, а не води началото си от някаква метафизична основа. В книгата си "Теория на справедливостта" Ролс повдига, разработва и приема понятия като „теория за договора“, „було на незнанието“ и „регулаторен механизъм на справедливостта“ в организациите, системите и социалните ситуации, в които се решават принципите на справедливостта. Тези същите заместват принципите на справедливостта в договорна ситуация и ги свързват с безпристрастния избор на принципи на справедливостта – кои принципи възникват в ситуации, когато имаме правилен избор (Jamshidi 2009, 59). В подобно обсъждане на легитимността на справедливостта Хабермас схваща създаването на нормативна система в рамките на

своята система за валидност. Макар да се съгласява до известна степен с функционалния и прагматичния характер на справедливостта, той не отстъпва от схващането си за система, изградена от сблъсък на смисли и претенции за валидност, както са разработени в неговата система относно светския морал в съвременните общества. В края на тази глава достигахме до заключението, че Хабермас възприема нормите и реализацията на нормативността в съвременните общества като универсализиращи в сравнение с / за разлика от ценностите, които са валидни за *изолираните условия* на определени културни групи. В глава 2.4. се стига още по-далеч в развитието на идеите за справедливостта и съвременната нормативност с преглед на възгледите на Аласдер Макинтайр и Майкъл Уолзър.

В глава „Късно-модерната нормативност срещу традиционната социална реалност: ЕС и Балканите“ (2.5.) на дисертацията се фокусираме върху интегрирането на обсъдените по-горе понятия в социалната среда на Балканите – тази последна последица от интеграцията им в съвременните норми на Европейския съюз. Първо, разглеждаме някои от условията, които характеризират съвременните общества в страните с развита демокрация, както са разгледани от различни автори: Антъни Гидънс, Улрих Бек, Зигмунт Бауман и Скот Лаш. В анализите си на различията между традиционните и модерните общества, тези автори обръщат внимание на появата на феномените на ре-спациализация и ре-темторализация на съвременния живот, така че за модерния субект са се променили някои жизненоважни основни схващания като „вяра“, „риск“, „пространство“ и „време“. Всички тези понятия действително са се откъснали от традиционния контекст на време и пространство, което според Гидънс е довело до промяна в социалните взаимоотношения на взаимодействие в смисъл, че употребата на тези понятия в съвременните социални институции има "включващ-света характер" (Giddens 1996, 16). Както споменавам тук (глава 2.5.), тъй като личните връзки и локализираните взаимоотношения на индивидите в съвременните общества са на изчезване, механизмът, който направлява социалните отношения, са *символични елементи и експертни системи*. Първите се разпространяват като посредници в обществото без личен контакт, а вторите – като системи за техническо

изпълнение или професионална експертност, които организират големи пространства от материалната и социалната среда, в която живеем днес (Giddens 1996, 27). Макар изследванията им да се простират предимно върху различията между традиционните и съвременните общества, горепосочените автори преминават и през анализ на въпроса за модерността, като обясняват значението на термините „висока-модерност“, „рефлексивна модерност“ и „късна модерност“. Що се отнася до интеграцията на Балканите в Европейския съюз, един модерен инструмент – нормативно-правната организация, функционираща чрез хибридна система на наднационално и междуправителствено вземане на решения, представлява особено предизвикателство за традиционните общества на Балканите. За тези страни основното предизвикателство е да създадат стандарти за политическо действие и да изградят функционираща демокрация за култивиране на демократична политическа култура и институционална консолидация. Главата завършва с аргумента, че основното предизвикателство пред балканските страни е да се интегрират в политическия и нормативен *манталитет* на Съюза чрез изграждане на демократична воля за осигуряване на социална сплотеност, модерна политическа идентичност и култивиране на нова политическа култура.

II. 4. Глава 3:

Интеркултурни отношения на Балканите в духа на интеграцията в ЕС

Фокусът в трета глава на нашата дисертация е върху интеркултурните отношения на Балканите в процеса им на интеграция в ЕС. Преди да разгледаме някои конкретни примери за интеркултурни отношения в шест-седем балкански държави, представяме един важен аспект на концепцията за *признаване* и неговите социални и политически измерения. Всъщност, в началото на третата глава (3.1 „Социално и политическо признаване: В търсене на „другия“ на Балканите“) се насочваме към един ключов момент във феномена на признаване и неговото институционално

приложение. Докато във втора глава на настоящата дисертация обсъдихме синкопа в развитието на политическата идентичност на Балканите, където идеологическите интервенции са довели до концептуално изопачаване на културната идентичност на „другия“ (наричан още „*стигматизирания друг*“), тази глава се фокусира върху пътя на „Аз“-а в търсене на „другия“. Наистина, пътят на това признаване трябва да излезе извън калъпа на всички нелиберални традиции на Балканите от 90-те години с техните етноцентрични, националистически, културо-центрични нюанси, които страдат от концептуални изкривявания на „другия“ и „другостта“. Разглеждайки, от една страна, диалектиката на преосмисляне на образа на другия и непрекъснато смаяване на Аз-а, както го виждат Г. Хегел, Ж. Сартър и Е. Левинас, стигаме до аргумента, че субекти като Аз-а и Другият не са носители на постоянна стигмата, а са способни на интер-комуникация, а впоследствие и на *интер-признаване*. Що се отнася до концепцията за признаване, след обзор на дефинициите, формулирани от Пол Рико, се спираме на политическите и социалните му аспекти, според трактовките на Чарлс Тейлър, Уил Кимлика, Нанси Фрейзър и Аксел Хонет. От идеите на споменатите автори подчертаваме значението на преосмислянето на либералната традиция – от възгледа за индивидуалните права, характеризиращи се с нетърпимостта към културните различия в развитите страни, до необходимостта от политики на признаване, политики на различия и политики на мултикултурализъм. По-нататъшното обсъждане продължава с разглеждането на посочените политически тези в контекста на социо-културната среда на Балканите и необходимостта от прилагане на политики на мултикултурализъм на Балканите. Накрая идва необходимостта от по-дълбоко и всеобхватно признаване на „другия“ на Балканите, тъй като различните често са заклеймявани на недоловими, дискриминационни и сегрегационни нива.

В следващата глава (3.2. „Малцинствата в Западните Балкани между включването и изключването: законодателни разпоредби и пречки за прилагане на политиките“) се занимаваме с проблемите на признаването на *другия* в контекста на интеграцията на националните, етническите и културните малцинства на Балканите. Тъй като днес

понятието "малцинство" в световната литература се дефинира с двусмислени термини, като същевременно има фрагментарни значения в определени държави по света, първо дефинираме термина, за да можем да продължим с анализ на прилагането на политиките на признаване в Западните Балкани. Обръщаме внимание на факта, че макар балканските страни да започват късно да развиват демократични традиции и политики на идентичност, са инициирали конституционни промени с цел създаване на нормативна база, която да осигурява *включване* на национални, етнически и религиозни представителства в политиките в различни сфери на обществения живот. Последното означава *признаване* и по-голямо присъствие на малцинствата и различните етнорелигиозни култури в народната култура на Балканите, а от друга страна, изисква активното им участие в изграждането на държавните политики, за да се осигури жизненоважна сплотеност в тези държави като участие в образователна сфера, съдебната система, отбраната, дипломатическите ангажименти и др. Политиките за европейска интеграция са насочени основно към демократично зачитане на правото на изразяване на култура в мултикултурните държави, известно като "право на култура" (Кимлика) и "право на участие в обществената сфера" (Хабермас). Наред с анализа на нормативната база и конституционните промени в признаването на малцинствата в Западните Балкани, обръщаме внимание и на международните задължения на тези страни чрез ратифицирането на международните инструменти за защита и осъществяване на правата на малцинствата. Работата по-нататък се фокусира върху прилагането на нормативната база при интеграцията на малцинствата, поради факта, че въпреки напредъка на балканските държави в създаването на законодателната основа за признаването на *другия* (в контекста на културата, етническата принадлежност и езиците на малцинствата), все още се сблъскват със сериозни пречки в прилагането на политиките на идентичност в тези държави (където се забелязват несъответствия между нормативната база и фактите за мултикултурното състояние на Балканите и предизвикателствата при прилагането на практика на законодателните разпоредби). По отношение на този напредък се позоваваме на международните доклади за

напредъка в тази област, като Доклада за напредъка на Европейската Комисия, на Наблюдателите на човешките права, на Международната група за мониторинг, докладите на Държавния департамент на САЩ за човешките права и други доклади, за да се представи по-реалистична картина на третирането на малцинствата в балканските държави. На този етап, нашият анализ е посветен само на четири от страните от Западните Балкани (Албания, Сърбия, Черна гора и Косово), докато в други глави (3.3 и 3.4) продължаваме с Босна и Херцеговина и случая с Македония.

Главата за „Политиката на мултикултурализъм на Балканите“ е разделена на две неразривно свързани части - първата представя теоретичен подход към развитието на мултикултурните политики, а втората представлява неговото приложение към шест държави от Западните Балкани – по-специално във федерациите Босна и Херцеговина. В началото е изложен и кратък теоретичен подход, като се разглеждат някои автори от областта на политическата философия.

Темите, които често се споменават тук, са свързани с феномена преосмисляне и преориентиране на либералната теория на индивидуализма и индивидуалните права в колективна справедливост, или в право на култура. В новите тенденции на политическата философия като теоретична новост се явява преходът от чисто преразпределителни политики в политика на признаване и политики на идентичност. В развитите страни се формират политики, насочени към признаването на културните групи и тяхната интеграция, като например политиката на мултикултурализма. Последната е представена като необходимост за интегрирането на културни групи в общества с културно разнообразие и намира приложение в държави като Канада, САЩ, Австралия и други страни. Обсъдени за възгледите на множество автори с позиции „за“ и „против“ тази теория, като Чарлз Тейлър, Уил Кимлика и Айелет Шачар, а от друга страна, Брайън Бари и Чандрен Кукатас. Споменатите страни провеждат мултикултурни политики при интеграцията на малцинствата, културните групи и имигрантите, като на този институционален подход за Балканите е посветена втората половина от изследването в тази глава. Като въведение към анализите на прилагането на мултикултурни теории по отношение на балканските държави, разглеждаме

картата на Яков Леви, чиято книга "Мултикултурализъм на страха" категоризира осем вида изисквания за културни права, като класифицира различни категории. За всяка категория изследваме реализирането на претенциите за право на култура в шест балкански държави. Като основа за измерване на обхвата на приложението на мултикултурните политики за всички тези държави са взети препоръките от доклада за напредъка на Европейската комисия. За разлика от тях, Босна и Херцеговина се изследват самостоятелно като отделен случай на прилагане на мултикултурната теория. Накрая анализираме някои концепции за културата – на Ю. Хабермас, В. Сегесвари, Н. Гудман, Д. Дейвидсън, И. Хакинг, К. Гъртс, с което стигаме до образа, използван от Хабермас, че гледаме на света на културата, сякаш гледам портрет от различни ъгли. (цит. по Segesvary 2004, 4).

Последната глава (3.4. „Балканите между моноетическата и мултинационалната държава: случаят на Македония“) е продължение на анализа на политиките на мултикултурализъм и на концепцията за изграждане на държава в Западните Балкани. В оценката си отбелязвам, че прилагането на мултикултурните политики не се характеризира с един и същи дух в шестте държави от Западните Балкани, тъй като всички те имат малки, или пък значителни, различия в концепцията за изграждане на държава. Докато в държавите с преобладаващо етническо мнозинство (като Албания и Сърбия) мултикултурните политики се превръщат в задължително условие за интеграция и признаване на другите културни малцинства, за страни като Черна гора и Босна и Херцеговина наличието на многонационална концепция за държавата променя хода на прилагането на мултикултурните политики. В тези страни мултикултурната атмосфера и приложението на политиките в тази посока се определя от връзката между основните етнически групи, съставляващи държавата. По-нататък в тази глава се анализира случаят на Македония, за която става ясно, че е се натъкнала на големи фактически пречки при определянето на концепцията си за изграждане на държава. Поради тези затруднения, споменатата концепция зависи от връзката между македонската и албанската етническа група. Както казахме, през последните три десетилетия, последвали конституционното учредяване на

македонската държава, отношенията между тези две големи етнически групи поемат различни курсове в зависимост от вътрешните събития и международните стремежи на страната. Случаят на Македония се разглежда в две фази: първа фаза – от получаването на независимост на страната до 2001 г.; и втора фаза – от Охридското споразумение до наши дни (2017 г.). Анализите на историческите и политическите етапи на развитие на македонската държава ще ни помогнат да обосновем нашия интеркултурен обзор на страната и необходимостта от предефиниране на концепцията за изграждане на Македония в концепция за многонационална държава.

II. 5. Глава 4:

Духът на интеграция в ЕС

Глава 4 е разделена на: „Европейска идентичност: история, политики, култура“ и „Духът на Европейския съюз: опит за дефиниция“. В първата част се спираме на проблеми, свързани с европейската идентичност. В началото на главата правим семантично разграничение между Европа като исторически факт в неговия географски контекст и Европейския съюз като политическа реалия и нещо повече – като модерна наднационална политико-културна парадигма. По отношение на първото правим кратък исторически разрез, коментирайки някои от предпоставките за реализирането на идентичността на базата на политиките и историята на континента, за да се насочим към темата, свързана с европейската идентичност като наднационална културно-политическа модерна принадлежност на народите и държавите на Европа. Тази тема е свързана с втора глава, където разглеждаме формирането на политическата и културна идентичност на Балканите. Там, наред с останалото, обръщаме внимание на някои модерни тези за съвременната политическа и културна идентичност на Съюза и неговите политически последици като наднационална парадигма. В настоящата глава (4.1. „Европейска идентичност: история, политики, култура“) обект на изследване са предизвикателствата, които поставя нееднозначният термин „Европейска идентичност“, очертавайки го по този

начин като специфична мозаична идентичност. В този смисъл в анализа са разгледани някои концептуално отчетливи измерения на изразяването на европейската идентичност (ЕС, 2012 г.) (като напр. множество социални идентичности, колективно действие, стандартизация и регулиране, културно производство, интеркултурен превод, включване/изключване, държавно регулирани институции). Анализът на нормативната роля на Съюза във външната политика и международните отношения (като нормативна власт), и интеграционните политики на Европейския съюз за Западните Балкани, се основава на трудовете на изтъкнати автори от областта на историята и политическите идеи. След тази тема се разглеждат изискванията, политиките, помощта и техниките за разширяване на ЕС към Балканите.

Във втора подточка („Духът на ЕС⁵: опит за дефиниция“) са анализирани възможностите и предизвикателствата пред създаването на самосъзнание (културно, национално и религиозно) на Европейския съюз. Енергията, свързана с общността на политическите ценности на Европейския съюз, се изразява в понятието „дух на ЕС“, който служи като движеща сила (*agens movens*) на общността на ЕС. Освен това, „духът на ЕС“ е разгледан в контекста на способността за създаване на наднационални институции, като същевременно се предлага по-дълбоко разбиране за една нео-идентичност сред държавите-членки на ЕС. Този „дух“ се схваща като ръководство и способност за интегриране на самосъзнанието на държавите-членки за принадлежност към нивото на Съюза, последвано от възможността държавите от Съюза да създадат модерна политическа идентичност, съответно като референтна рамка, която обединява общностите в Европейския съюз. После, докато това конструктивно чувство за политическа идентичност говори за политическо единство, на практика е необходимо *общо* поведение за съвместно вземане на политически решения от общността, както и работа, основана на проекти, които отразяват *надеждите* на мнозинството (Meyer 2014, 56). Същевременно „духът на ЕС“ се разглежда като *общ двигател*, способен да изгради самосъзнание за обща политическа воля, като се има предвид парадигмата на комуникативната причина, както и способността и компетентността за постигане на съгласие по разнообразните

условия, които характеризират Съюза – т.е. при решаването на "това, което е общо за всички" – Хана Аренд (цит. по Meyer 2014, 54). Тъй като ЕС е наричан "гражданство на няколко нива" (Painter 1998), „път към изучаването на модерността“ (Aydm-Diizgit 2012), „психическо пространство“ (Schütze и Guericke 2011), „колективна идентичност“ (Fligstein 2008), „съвместим с националните идентичности“ (Medrano and Gutierrez 2001) или „защитник на мултикултурализма“ (Kastoryano et al., 2009), в тази част очертаваме определението за „дух на ЕС“ като: наднационална институционална структура, способна да подпомага развитието на *homo communitarius* (M. Abélès), обединявайки група хора, чиито членове са насърчавани да се възприемат като взаимнозаменяеми (Kastoryano и кол., 2009).

III. Заключение

Настоящата дисертация, озаглавена „Късно-модерната нормативност и традиционната социална реалност: интеркултурните отношения на Балканите и Духът на интеграцията в ЕС“ има за цел преди всичко да хвърли светлина върху несъответствието между съвременните нормативни изисквания на Европейския съюз и културните, както и политико-социалните факти в страните от Балканския регион. Освен това се стремим да изясним как балканските страни възприемат факта на мултикултурализъм в рамките на изискванията за административни, политически, правни и икономически промени, или с една дума – парадигматичните промени в рамките на европейската интеграция. Въпреки че, както отбелязваме, при разглеждане на изискванията за концептуални промени на политическата идентичност и мултикултурната реалност на балканските страни често се набляга на разминаването между тях, това подсилва нашата социална воля и институционален капацитет да отговорим на разумните изисквания за реорганизация и реструктуриране на страните от Балканите. От друга страна, изтъкваме, че фактът на мултикултурната среда на Балканите, често сочен за характеристика на културната идентичност на полуострова, може да послужи като основа за изграждането на съвременна политическа идентичност на балканските страни в процеса на тяхната интеграция в ЕС. Докато, от една страна, Европейският съюз, инвестира своя институционален капацитет, за да ускори пътя на балканските страни към новата политическа идентификация – тази на наднационалната идентичност, на Балканите тя се разглежда (макар често да се свързва и с претопяване на културата на полуострова в нормите на Съюза) като решение за включването на местните култури в рамките на *нормите* и *ценностите* на Съюза. Като цяло нормите и ценностите на ЕС като лична свобода, човешко достойнство, солидарност, активно гражданско общество, пазарна икономика, демокрация и върховенство на закона, се разглеждат в настоящата дисертация като интегративни детерминанти на общата ценностна система между членките на ЕС и страните от Балканите.

Съвременната политическа идентичност (която е обект на нашата дисертация) за балканските страни включва готовност за политическо единство, за което е необходимо практикуване на общо поведение на вземане на политически решения от страна на общността и работа, основаваща се на проекти, които отразяват надеждата на мнозинството. (Meyer 2014, 56). Макар исторически Балканите да са преживели комуникативни дисонанси, довели до изключването на отделни идентичности (при което „другият“ се превърнал в предизвикателство за концептуализацията на „Аз“-а), при днешните историко-политически тенденции на интеграция към наднационалните концепции, от балканските страни се очаква да си изградят стандартите, необходими за обществата за осъществяване на взаимодействие и диалог с цел постигане на практически консенсус, или съгласие, с общите претенции за валидност между тях (вътрешни или регионални). Тъй като крайната цел на всяка от страните в процеса на комуникация е взаимното съгласие, Балканите, ако използваме термините на Хабермас, ще трябва да хармонизират *системата с жизнения свят*, за да постигнат комуникативния идеал.

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ

1. В дисертацията се прилага хабермасианската парадигма на комуникативното действие и разум за осмисляне на „духа“ на европейската интеграция в балканския културен контекст. Обосновава се необходимостта от развиване на комуникативни нагласи и компетентност сред „актьорите“ на балканската политическа сцена като условие за успешна интеграция.

2. В дисертацията се прилага концепцията за „политическа идентичност“, (разработвана през последните години, вж. напр. Meyer 2014), наред с традиционните „религиозна“, „етническа“ и „национална“ идентичност, като категориален инструмент, който улеснява разбирането на социалните, политическите и културните взаимодействия на Балканите.

3. В дисертацията се разграничават два типа мултикултуралистски публични политики, в зависимост от два типа конфигурации на междуетническите отношения, които се

реализират на Балканите. Обосновава се тезата, че за страни, в които има ясно изразено етническо мнозинство, като напр. Сърбия, Албания, Косово, са подходящи публични политики на признаване ценността на малцинствените идентичности и спазване на международните стандарти за права на човека и на малцинствата, докато в страни, в които е налице мултиетнически състав на населението, като напр. Македония, Черна гора и Босна и Херцеговина, са по-уместни модели на мултинационално устройство на държавата.

IV. Избрана библиографија

Adorno, Theodor and Max Horkheimer 2002: *Dialectic of Enlightenment* (California: Stanford University Press)

Bohman, James and William Rehg 2014: *Jürgen Habermas* (Stanford University).

Fraser, Nancy and Axel Honneth 2003: *Redistribution or Recognition: A Political and Philosophical Exchange* (New York: Verso).

Finlayson, James 2005: *Habermas: një hyrje e shkurtër* (Tiranë: IDEART).

Gallagher, Tom 2002: «Nationalism and Democracy in South-East Europe » *Experimenting with Democracy: Regime Change in the Balkans*, 84 (New York: Routledge).

Giddens, Anthony 1996: *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity Press).

Guttmann, Amy 1994: «Introduction» in *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, by Charles Taylor, 3-24 (Princeton: Princeton University Press).

Habermas, Jürgen 1994: «Struggle for Recognition in the Democratic Constitutional State» in *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, by Charles Taylor 107-148. (Princeton: Princeton University Press).

Habermas, Jürgen 1996: *The Philosophical Discourse of Modernity* (Massachusetts: MIT Press).

Habermas, Jürgen 1984: *The Theory of Communicative Action (vol I)* (Boston: Beacon Press).

Horkheimer, Max 2010: *Kritika e Arsyes Instrumentale* (Tirane: Fan Noli).

Jamshidi, Muhammad 2009: *Teoria e Drejtësisë* (Tiranë: Fondacioni `Saadi Shirazi`).

Kastoryano, Riva 2009: *An Identity for Europe: The Relevance of Multiculturalism in EU Construction* (New York: Palgrave MacMillan).

Kavanagh, Denis 1983: *Political Science and Political Behavior* (London: Routledge).

Kroeber, Alfred and Clyde Kluckhohn 1952: *Culture - A Critical Review of Concepts and Definitions* (Cambridge: Harvard University Press).

Kymlicka, Will 2002: *Contemporary Political Philosophy: An Introduction* (Oxford: Oxford University Press).

Kymlicka, Will 2003: *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (Oxford: Oxford University Press).

Kymlicka, Will 2001: *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship* (Oxford: Oxford University Press).

Levy, Jacob 2000: *The multiculturalism of fear* (Oxford: Oxford University Press).

Marcuse, Herbert 2002: *One Dimensional Man* (New York: Routledge).

Meyer, Thomas 2014: *Identiteti i Europës* (Skopje: ISPN).

Nozick, Robert 1999: *Anarchy, State, and Utopia* (Oxford: Blackwell).

- Nozick, Robert 1989: *The Examined Life* (New York: Simon and Schuster).
- Rawls, John 1971: *A Theory of Justice* (Cambridge: Mass).
- Rawls, John 1963: «Distributive Justice» *Philosophy, Politics, and Society*. Third Series, pp. 58–82 (London: Blackwell).
- Rawls, John 1993: *Political Liberalism* (New York: Columbia University Press).
- Ricoeur, Paul 2005: *The Course of Recognition* (Cambridge: Harvard University Press).
- Salihu, Astrit 2009: *Aporite e Modernes: kritika e rrefimeve te medha* (Prishtine: Rizoma).
- Segesvary, Victor 2004: *Inter-Civilizational Relation and the Destiny of the West* (The Hague: Mikes International).
- Shachar, Ayelet 2001a: *Multicultural jurisdictions: cultural differences and women's rights* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Schimmelfenning, Frank and Ulrich Sedelmeier 2005: *The Politics of European Enlargements: Theoretical Approaches* (New York: Routledge).
- Smith, Anthony 1998: *Nacionallni Identitet* (Beograd: Fondacija za Otvotreno Drustvo).
- Schütze, Fritz and Otto-von-Guericke 2011: *Europe as a Mental Space: The biographical genesis of a European mental space and identification with Europe* (Magdeburg: Institut für Soziologie -Universität Magdeburg).
- Taylor, Charles 1994: «Politics of Recognition» in *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, by Charles Taylor, 25-74 (Princeton: Princeton University Press).
- Taylor, Charles 1989: *The Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* (Cambridge: Harvard University Press).
- Taylor, Dianna 2009:« Normativity and Normalization» in *Foucault Studies*, September: 45-63.
- Todorova, Maria 2004: *Balkan Identities: Nation and Memory* (New York: NY University Press).
- Todorova, Maria 2009: *Imagining the Balkans* (Oxford: Oxford University Press).
- Thiesse, Anne-Marie 2004: *Krijimi i Identiteteve Kombëtare: Evropa e shekujve XVII-XX* (Prishtinë: Dukagjini).
- Watchel, Andrew Baruch 2012: *Ballkani në Historitë Botërore* (Tiranë: Botimet TOENA).
- Wolf, Stefan, Pieter van Houten, Ana-Maria Angheloa and Ivana Djuric 2008: *Minority Rights in the Western Balkans* , <http://stefanwolff.com/wp-content/uploads/2008/06/MRWB.pdf>.
- Zijderveld, Anton 1985: *Soyut Toplum* (Istanbul, Pinar Yayinlari).
- Актон, Лорд 2001: *Историја на Сободата* (Скопје: Слово).
- Андерсон, Бенедикт 1998: *Замислени Заедници* (Скопје: Култура).
- Мухиќ, Ферид 2006: *Расата на Филозофите - Потомци на боговите* (Скопје: Табернакул).
- Зиппелиус, Реинголд 2010: *Општа теорија за државата* (Скопје: Ars Lamina).

V. Бележки

¹ Като се има пред вид, че настоящият дисертационен труд се занимава по-специално (напр. глава 1.2., 1.3, 3.3 и 3.4.) с шест – седем балкански държави (Албания, Македония, Сърбия, Черна Гора, Косово, Босна и Херцеговина, а отчасти и Хърватска и Словения), не са включени щрихи от политическите прозрения за Гърция и България от периода след Втората световна война.

² В настоящата дисертация концепцията за „инструментален разум“ се разглежда по Макс Хоркхаймер „Критика на инструменталния разум“ (Horkheimer 2010). Още по тази концепция вж. в Глава 2.1, озаглавена: „Промяна на парадигмата: от „инструменталния разум“ на Хоркхаймер до „комуникативния разум“ на Хабермас“. (Допълнителни подробности са дадени накратко и в бел. 3).

³ Тъй като преходът у Хабермас върви от „стратегически разум“ към „комуникативен разум“ (доколкото у Хабермас терминът „инструментален разум“ не включва социалното измерение), в настоящата дисертация е предпочетена концепцията на Хоркхаймер за „инструментален разум“, като в тази глава се спираме на изопачаването на концепцията за разума и скептицизма на Просвещението, което тръгват от първата плеяда представители на Франкфуртската школа. Освен това концепцията на Хоркхаймер за „инструменталния разум“ се разглежда по „Критика на инструменталния разум“ на Хоркхаймер, както и книгата му „Диалектика на Просвещението“, написана в съавторство с Адорно. По-нататък в тази глава (2.1. „Промяна на парадигмата: от „инструменталния разум“ на Хоркхаймер до „комуникативния разум“ на Хабермас“ като пример за изопачаване на концепцията за разума се разглежда възгледът на Маркузе, изложен в книгата му „Едноизмерният човек“. Наред с анализа на последиците от процеса на алиенация на „атрибутите“ на концепцията за разума, отнемането на неговото рефлексивно измерение, премахването на идеалното му въплъщение в реалния живот и накрая злоупотребата с него (разума) в тоталитарните идеологии, Маркузе поставя под съмнение изобщо понятието „разум“ в своя въпрос: "какво всъщност е разумността? (Marcuse 2002, 127). Накрая, доколкото дефинираното по този начин понятие за „разум“, предизвиква криза във философската мисъл и стремеж към преформулирането на тази философия сред представителите на първата плеяда от Франкфуртската школа, в тази глава се дискутира промяната на парадигмата, направена от Хабермас, от философия на съзнанието и трансценденталния субект към комуникативна интерсубективност, която "се счита за фундаментална за развитието на теорията за интерсубективната комуникация, а също и за изграждането на друго понятие за разума – „комуникативната причина" (Salihu 2009, 174).

В своята „Теория на комуникативното действие“ Хабермас разграничава в социалното действие ориентация към успех и ориентация към постигане на разбиране. Инструменталното действие е ориентирано (чисто) към успех, докато стратегическото действие е насочено към повлияване на решенията на даден разумен опонент. Обратното, "комуникативно постигнатото съгласие има разумна основа, не може да бъде наложено от нито едната от двете страни, нито инструментално чрез пряка намеса в ситуацията, нито стратегически чрез влияние върху решенията на опонентите (...) онова, което се прокарва явно чрез външно влияние (...) субективно не може да се смята за съгласие. Съгласието се основава на общи убеждения "(Habermas 1984, 287). На други места в своята ТКД Хабермас описва ролята на езика за постигане на разбирателство между страните в комуникацията, където твърди, че "комуникативното действие означава тип взаимодействие, което се координира чрез речеви актове, но не съвпада с тях" (Habermas 1984, 101). В настоящата глава (както и в глави 2.2, 2.3.) бива обяснена ролята на „жизнения свят“ в теорията на Хабермас за комуникативното действие, "жизненият свят" може да се разглежда като рационализиран, доколкото позволява

взаимодействия (...) ръководени от (...) комуникативно постигнато разбиране "(Habermas 1984, 337, 340).

⁴ Макс Хоркхаймер, Теодор Адорно, Херберт Маркузе, Ерих Фром и Валтер Бенямин.

⁵ Терминът „дух на ЕС“ идва да обозначи възможността за поява на осъзнатост за наличието на обща административна, институционална, съдебна, икономическа и политическа воля в рамките на ЕС. След като сме разгледали парадигмата на „комуникативната причина“, „комуникативната компетентност“ и „взаимното разбирателство“ на Хабермас (в глави 2.1, 2.2 и 2.3), изтъквам ЕС като типичен пример за характерните за Съюза способност и компетентност за постигане на съгласие по различни условия. По този начин теорията за комуникативното действие на Хабермас е представена като представяща този „дух“ и неговата способност да защитава концепцията за мултикултурализма в рамките на ЕС (Kastoryano и съавтори, 2009). Тъй като ЕС е наднационална институционална структура, способна да подпомага развитието на „хомо комунаутариус“ (*homo communitarius*) (M. Abélès), обединявайки индивидите в група, чиито членове са насърчавани да се възприемат като взаимозаменяеми (Kastoryano et al., 2009), „духът на ЕС“ представлява еманация на промените на парадигмата на съвременната политическа история от инструментален към комуникативен разум (за повече подробности вж. глави 2.1, 2.2, 2.3).